

UNIVERSITY BLUES (Kolumn ÅU 27.4.00)

I några år har statsmakten gått in för att köra ner landets universitet. Nu verkar det som om man äntligen börjat reagera både inom och utanför universiteten.

Logiken för nedskärningarna är som hämtad från _Lewis Carroll_: fakulteter och institutioner har tvingats springa allt snabbare för att hållas på stället. Det hela började i _Margaret Thatchers_ Storbritannien. Där infördes ett system med käppar och morötter: de framgångsrika universiteten fick allt större resurser, medan de svaga fick se sina resurser nedskurna. Hos oss var myndigheterna ett strå vassare: man märkte att det blev billigare att slopa moroten och i stället använda två käppar: på den ena stod det "resultatansvar" och på den andra stod det "nedskärningar". Man lät universiteten, fakulteterna och ämnena konkurrera inbördes, och samtidigt skar man ner på den gemensamma kakan. Vill man skärpa ett konkurrensläge är det den bästa metoden. Sedan är det en annan fråga om en konkurrens på liv och död är det som bäst bidrar till vetenskapernas utveckling.

Varför man gått på denna linje är inte så lätt att veta. Idén att landet i en högkonjunktur inte skulle ha råd att hålla sig med högklassiga universitet är ofattbar. Men kanske statsmakten hellre vill satsa på yrkeshögskolor: man vill hellre producera nyttiga kuggar för produktionslivet än grundforskare eller kritiska opinionsbildare.

*

Alla har inte varit missnöjda med systemet. Åbo Akademis förvaltningsdirektör _Roger Broo_ har i ett debattinlägg (ÅU 12.1.00) hävdat att resultatprincipen inte, som man befarade, har lett till en sänkning av forskningens nivå. Han trodde att konkurrensen bara ledde till att alla parter ansträngde sig mera. Men jag har svårt att tro att t ex de som handleder och bedömer avhandlingar kan undgå att påverkas på lång sikt (vare sig med eller mot sin vilja) om de vet att höga kvalitetskrav kan inverka negativt på en institutions ekonomi.

Systemets försvarare vill i själva verket äta kakan och ha den kvar. Om de tror att universitetslärarna styrs av ekonomiska hänsyn så kan de inte förneka risken för en kvalitetsförsämring, och om de inte tror att de påverkas av ekonomiska synpunkter så finns det inga skäl att tro att systemet med resultatansvar ska effektivisera verksamheten.

*

Erik Wahlström skrev i en ledare i Hufvudstadsbladet (3.4) att systemet med resultatansvar innebär att det finns en vetenskaplig grund för att bedöma vilka ämnen som ska finnas vid ett universitet och hur stora resurser de ska få. Han har visserligen rätt i att resurstilldelningen förutskedde på ockulta grunder. Ett ämne fick mera pengar än ett annat därför att det alltid förut hade fått mera pengar (av s.k. historiska skäl), eller därför att ämnets representant i de beslutande organen klagade ljudligare än kollegan.

Mitt ämne (filosofi) hörde i själva verket till dem som vann på reformen. Men att kalla det nya systemet vetenskapligt är sannerligen en överdrift. En institutions resultat är till stor del beroende av faktorer personalen inte kan påverka. Ett ämne – låt oss säga biologi - kan plötsligt bli populärt medan ett annat - låt oss säga finska - plötsligt förlorar i popularitet. Det populära ämnet får ökade resurser och utbildar kanske om några år ett överskott av biologer, medan det impopulära ämnet förtvinar och inte kan tillgodose skolans behov av finklärare.

Skillnaden mellan de två systemen är ungefär som skillnaden mellan ett horoskop som en journalist skriver ihop på fri hand på tio minuter, och ett horoskop som görs upp av en astrolog på grundval av komplicerade stjärnkartor. Det ingår mycket mera matematik i den senare metoden, men basen är lika ihålig i båda fallen.

*

Jag vill inte förneka att det kan ha varit hälsosamt att man en gång i tiden skakade om i den akademiska slentrianen genom att dra fram resultatprincipen. Det är nyttigt att då och då blicka tillbaka och se vad som faktiskt åstadkommits. Men när principen bestämmer en allt större del av budgeten och när den i allt högre grad börjar _styra_ verksamheten blir skadeverkningarna allt påtagligare. För det första uppmuntrar det till opportunism: institutionerna lockas koncentrera sig på de delar av verksamheten som ger utdelning på bekostnad av de andra. (Det ges t ex inga direkta resurser för lärarnas egen forskning, för biämneshundervisning, för kandidat- eller licentiatexamina eller för utåtriktad verksamhet.) Och för det andra förstöras alla orättvisor: små ämnen blir bestraffade eftersom de inte kan vara lika kostnadseffektiva som de stora (trots att de kanske är lika viktiga), och vetenskaper som har möjlighet att få sin forskning finansierad via näringslivet och industrin får genom en kumulativ effekt ett allt starkare övertag över vetenskaper som inte har samma förutsättningar att "sälja sig". De humanistiska ämnena drabbas från båda hållen. (Situationen förvärras ytterligare av att också EU-projekt gynnar teknologi och naturvetenskap på kulturämnenas bekostnad.)

Vad som behövs är en grundlig diskussion om hur universitetens verksamhet ska bedömas.

*

I Hufvudstadsbladet (10.4) frågar sig professor _Tom Berglund_ om våra universitet har en framtid. Han är inte bekymrad över nedskärningarna, utan frågar sig om universiteten verkligen _behövs_. Han ger en drastisk sammanfattning av universitetens funktioner: "1. att skapa ny kunskap eller öka vår förståelse för verkligheten omkring oss. 2. att förmedla de viktigaste delarna av den här kunskapen till dem som behöver den i sin yrkesutövning och 3. att utgöra ett forum där personer som intar framtida nyckelpositioner på olika håll i samhället kan skapa sig ett nätverk som underlättar deras kommande yrkesverksamhet." Han säger att det ingalunda är självklart att dessa funktioner ska handhas just av universitetet.

Det finns en poäng i det Berglund säger: universitetet är i själva verket en märklig institution. Det som gör universitetet unikt är att det är det enda forum där blivande representanter för kulturens alla dimensioner möts och samverkar: naturvetare och teologer, ekonomer och skollärare, konstnärer och politiker, läkare och jurister. Alla ämnen är, åtminstone i princip, lika värda: universitetets grundidé (som visserligen inte alltid efterföljs) är att en vetenskap inte behöver legitimera sig vare sig med ekonomisk nytta eller med att den tjänar makten eller ideologierna.

Med en viss syn på det mänskliga samhället kan universitetet i själva verket te sig som en absurditet. Vad kan alla dessa olika discipliner dra för nytta av varandra? På sin höjd kan de slå samman sina anskaffnings- och förvaltningskostnader. Man kan lätt föreställa sig att idén att grunda universitet aldrig skulle ha uppstått. De olika forskningsgrenarna kunde ha utvecklats skilt för sig, t ex inom ramen för olika produktionsinrättningar eller samhällsinstitutioner. Men i en sådan värld skulle det vi idag uppfattar som den västerländska kulturen (på gott och ont) inte ha utformats. Våra begrepp om forskning och andra intellektuella strävanden har vuxit fram sida vid sida med universitetet som institution.

*

Också ur den enskilda studentens synvinkel är universitetsstudierna, åtminstone idealiskt sätt, mycket mera berikande än Berglunds beskrivning ger vid handen. Att komma i kontakt med individer från många olika "walks of life", med olika synsätt och erfarenheter, är en ovärderlig erfarenhet för de flesta, det är inte något som kan reduceras till en fråga om att "skapa nätverk man kan ha nytta av i sin yrkesverksamhet". (Visserligen är många med om något liknande i militären, men vid universitetet sker det i en _konstruktiv_ anda.) Och att studera ett ämne är, eller kan vara, något mycket mera djupgående än att ta emot kunskap om ett visst fackområde: all undervisning som det är något bevänt med leder till att elevens syn på tillvaron förändras.

*

En av vår tids dårskaper är att vi vill reducera alla aspekter av samhällslivet till deras enklaste funktioner och att bedöma dem enligt deras nytta. Vi inser inte att vi bedrar oss själva, eftersom vi inte har någon möjlighet att överblicka skeendena i hela deras komplexitet. Det var en liknande totalitär samhällssyn som bragte socialismen på fall.

Ett klassiskt exempel från sociologin får illustrera detta. För att komma till rätta med misären i en chilensk förstad byggde man nya hus med vattenledningar. Följden var oväntad: kvinnorna brukade träffas vid brunnen varje dag, och när den här kontakten uteblev ledde det till att det sociala nätverket trasades sönder. Men för all del: brunnens funktion är att förse oss med vatten.

Lars Hertzberg